

נוסח התפילה שלבני מרוקו על פי ספר "כף נקי" לר' כליפא בן מלכא

שלמה אלקיים

א. מבוא

מנהג התפילה שלבני מרוקו במאתיים השנים האחרונות מבוסס בעיקרו על נוסח התפילה של הסידור "תפילת החודש", שראה אור לראשונה בוונציה בשנת תקפ"א; תפוצתו הרבה בקהילות אסיה ואפריקה וכן ארבעים מהדורותיו מעידות על השלטת נוסחו ועל דחיקתם של נוסחים אחרים מפניו.¹ נוסח תפילה אחר שהתהלך במרוקו טרם השלטתו של תפילת החודש אין בידינו, למרות ההתעניינות הגדולה בתולדות התפילה ומנהגיה ובתולדות הנוסח ומקורותיו. מאמר זה בא למלא חסר זה באופן חלקי. בשנת תרמ"ט הדפיס ר' רפאל אהרן בן שמעון² בירושלים סידור תפילה בשם "אהבת הקדמונים", המתואר על ידיו בצורה הבאה:

סידור תפילה של כל השנה מנהג קדמון, מנהג בהכנסים [בית הכנסת] של ק"ק [קהל קדוש] התושבים יצ"ו [ישמרם צורם ויחייהם] בעוב"י [עיר ואם בישראל] פאס, צאצאי אורחי העיר ותושביה מלפנים טרם הופיע עליהם אור רבותינו וקדמונינו מגורשי קאסטיליה זיע"א [זכותם יגן עלינו אמן], אשר באו מספרד ונתיישבו שמה, ובניהם אחריהם עודם מתפללים בסדר הזה בביה"כ הנז', ואין חזון הספר נפרץ, כי לא נמצא רק אחד כתי"י [כתב יד] אצל ש"ץ [שליח ציבור] של הקהל.³

מעשהו של הרב בן שמעון הציל מכליה נוסח קדום זה, אך דא עקא שמגבלות הזמן, האמצעים הדלים שעמדו לרשותו ובעיקר מצבו העגום של כתב היד, מנעו מהרב להדפיסו בשלמותו. הוא הדפיס רק את הפיוטים, לאחר שהגיהם על פי "שפתי רננות" מנהג טריפולי,⁴

1 תורג'מן, עמ' 3-6.

2 יליד מרוקו ולימים רבן של קהילות מצרים. בהיותו שד"ר במרוקו ייסד בפאס את "חברת דובי שפתי ישנים", במטרה להוציא לאור כתבי יד של תלמידי חכמים מקומיים – ראו זעפרני, יהודי, עמ' 196 ואילך.

3 מתוך השער לאהבת הקדמונים. מסורת הפיוט של "מנהג התושבים" המשיכה להתקיים בפאס עד תחילת שנות השישים של המאה העשרים; קהילות אחרות, בעיקר בדומה של מרוקו, החזיקו קונטרסים (בכתיבת יד) שכללו פיוטים לימים נוראים, שאינם על פי מחזור הספרדים. מפי אבי מורי, ר' יצחק אלקיים שליט"א, רשמתי מנהגי תפילה רבים שיסודם באהבת הקדמונים.

4 בשער מהדורת וניציאה תע"א כתוב: "כמנהג ק"ק טריפולי יע"א אשר במערב והמדינו השכנו";

וכן את סדר אמירתם של קטעי התפילה.⁵ נוסח תפילות החובה, ברכות השחר ושאר קטעי הליטורגיה, מוזכרים באהבת הקדמונים רק בשמם, כאילו הם קבועים ועומדים וידועים לכול. לעתים רחוקות בלבד טרח המוציא לאור לציין תוספות אחדות שלא נהגו במנהג התפילה המקומי, כגון פסוקי מקרא או קטעי תפילה מתוך סידור רס"ג. ועוד זאת, אהבת הקדמונים משלב לתוכו רבים מן השינויים שהונהגו בהשפעת קבלת האר"י.⁶ לפיכך אין אהבת הקדמונים יכול לאפשר הכרה של ממש של נוסח תפילה מיוחד לבני מרוקו.

עוד חיבור שהוחזק כמייצג את מנהגה הקדום בתפילה של קהילת מרוקו הוא חיבורו של ר' שלמה בן נתן, שהעתקתו מתחילת המאה הי"ג.⁷ זו היתה הסברה מאז תיאורו הקצר של משה שטיינשניידר בכרם חמד⁸ ועד מאמריו של יוסף טובי,⁹ המדגיש: "נבחן כאן את יצירתו של אחד מחכמי הדור, ר' שלמה בן נתן (מסג'ילמסה), שערך סידור תפילה לכל השנה – חיבור מעניין המפיץ אור הן על חיי הרוח של הקהילות בצפון אפריקה בתחומי הליטורגיה וההלכה ועל תולדות התפילה היהודית".¹⁰ קביעתו של טובי נדחתה על ידי שלמה צוקר, אשר הראה שקלעת ברקא, מקום העתקתו של סידור זה, נמצאת בכורדיסטאן, ולא בלוב, ומכאן שהסידור הועתק במזרח.¹¹

קביעה אחרת מתוך המאמר של צוקר צריכה עיון. כתב צוקר: "מנהגי התפילה שבגוף הסידור [סידורו של ר' שלמה בן נתן] תואמים בדרך כלל את סידור רב סעדיה גאון... כנגד זה קהילות אשכנז, ספרד וצפון אפריקה החזיקו ברוב נוסחאותיהן במנהג סדר רב עמרם גאון".¹² אמנם עקבות השפעתו של סדר רע"ג על קהילות אשכנז וצרפת ניכרים ביותר ואין הדבר טעון בירור;¹³ אף השימוש הרב שעשו בו פוסקי ספרד ור' יוסף קארו בבית יוסף אינו מוטל בספק¹⁴ – אולם מגין שאף קהילות צפון אפריקה "רוב נוסחאותיהן במנהג סדר רב עמרם"? שהרי אין בידינו נוסח תפילה שהילך בצפון אפריקה טרם התפשטות נוסח המגורשים! זאת לדעת, המחזורים מצפון אפריקה הידועים בשם "מחזור

- במהדורות המאוחרות נזכרה גם גרבה. ש' ברנשטיין (ראו ברנשטיין) ערך רשימה של כל הפיוטים שבמחזור וקבע את מנהגו לפי מנהג צפון אפריקה. והשווה גם שמלצר.
- 5 על כל זה ראו אהבת הקדמונים, "הקדמת המגיה והמשתדל" (ללא ציון עמודים).
- 6 על השפעת הקבלה על סידורי התפילה המאוחרים בקהילות שונות ראו: אלבוגן, עמ' 281-291; ברלינר, עמ' 33-47.
- 7 סידור זה מצוי בכתבי יד אחדים הכוללים את רובו או כולו; לפירוטם ראו צוקר, עמ' 737 הערות 2-6. לאחרונה תורגם סידור זה לערבית בידי ש' חגי (ראו חגי). על דרכי עבודתו של המתרגם ראו שם, "בפתח הספר", עמ' 1-6, בייחוד עמ' 4-5.
- 8 שטיינשניידר, כרם חמד. ראו גם שטיינשניידר, הספרות הערבית, עמ' 159, מס' 112.
- 9 טובי, סידור; טובי, עיונים, עמ' 345-360. על המחקרים שנכתבו בעקבותיו של סידור זה ומכוחו ראו צוקר, עמ' 737 ואילך.
- 10 טובי, עיונים, עמ' 348.
- 11 צוקר, עמ' 737-746.
- 12 שם, עמ' 741.
- 13 גולדשמידט, עמ' 19.
- 14 שם.

טריפולי¹⁵, "מחזור קושטנדינה"¹⁶ ו"מחזור ארגיל"¹⁷, אינם מייצגים אלא את מסורת הפיוט שנהגה במקומותיהם, ומבחינה זו דומים מחזורים אלה לאהבת הקדמונים. במאמר זה אני מבקש להתחקות אחר נוסח תפילה אחד, שעולה מתוך עיון ב"כף נקי", חיבור הגהות על התפילה מאת ר' כליפא בן מלכא, מגדולי החכמים במרוקו במאה הי"ז והי"ח. אעמוד על המאמצים שעשה המחבר כדי לשמור על ייחודו של מנהג מרוקו ואקבע את זיקתו למסורת קדומה יותר, היא מסורתו של רב סעדיה גאון.

ב. כף נקי לר' כליפא בן מלכא

ר' כליפא בן מלכא (להלן רכב"ם)¹⁸, תלמיד חכם ומקובל, פייטן, בלשן ופולמוסן, היה בעל השכלה כללית רחבה, לרבות ידיעה טובה במוסיקה ובלשונות לעז: ערבית, ספרדית ואיטלקית. חיבר חיבורים הרבה, אך לא עלה בידו להדפיס אף לא אחד מהם.¹⁹ לעת זקנתו כינס אותם (או חלקים מהם) לחיבור אחד בשם "כף נקי".²⁰ נותרו ממנו שני עותקים בכתב יד: כ"י 1006 8° בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים וכ"י גינזבורג 315 בספריית המדינה הרוסית במוסקבה. כל ההפניות במאמר זה הן על פי כתב היד מאוסף גינזבורג; בכתב היד שבירושלים מצוינים פרטים מדויקים על החיבור,

15 הערה 4 לעיל.

16 דוידזון, סיציליה, עמ' ס-עז.

17 ליורנו תקל"ב. על מהדורות נוספות ראו דוידזון, א, מפתח המקורות.

18 רכב"ם נושא גם את הכינוי "אסף", שם שניתן לו, לדבריו, בחלום. אסף, בגימטריה כליפא – ראו כף נקי, דף נה ע"ב. תולדות חייו נרשמו בסוף כ"י גינזבורג 315, נה ע"ב: הוא נולד וגדל במרוקו, ובה שימש את גדולי החכמים בפאס ובסאפי עד שהתיישב באגאדיר, שם השלים את חיבוריו. תאריכים מדויקים של חייו אינם ידועים, אך הוא חי בין מחצית המאה הי"ז למחצית המאה הי"ח.

19 החיד"א ור"י בן נאיים (במלכי רבנן; ראו בהמשך) ידעו רק על קיומו של חיבור נוסף בשם "רך וטוב", אך מסתבר שרכב"ם חיבר גם את החיבורים הבאים: א – אזנים לתורה, "על הסימנים לקצת כללי דינים". ב – מעשה נערות, "על קצת חרוזים לקחת מוסר השכל"; ראו כ"י גינזבורג 315, מה ע"ב. שני חיבורים אלה נתאחדו ל"פל"ח" – פרפראות לחכמה, שהוא החלק השני של כף נקי. ג – קול רנה, קובץ שירים (שם, נו ע"ב). פיוט אחד מקובץ זה, "לאל עליון נורא", הודפס בסוף הספר קריאי מועד, ליורנו תרפ"ו. ד – קול עציב, קינות והספדים (שם, לב ע"ב). ה – משובה נצחת, ויכוחים עם נוצרים (שם, פה ע"א). כמו כן, הוא ערך אנתולוגיה בתחום ספרות המוסר ובה אגרת המוסר להרמב"ן, מגיד משרים לר"י קארו, פרק עשרה הילולים לר' ישעיה הורוביץ, ספר הישר לרבנו תם, קערת כסף לר' יוסף האזובי, השיר "מוסר השכל" לרב האי גאון ושני חיבורים, אורח מישור וספר זיכרון לבני ישראל, לר' יעקב חגיו (שם, מד ע"ב). מדבריו הבאים נראה שכתב חיבור גם על התפשטות השבתאות במרוקו: "וכמו אנשי אמונת שבתי צבי ואחרים אחריו ששגגתם עלתה זדון כמסופר בספר ציץ נובל למהר"ש [ר' יעקב ששפורטש]... והגם שרבים רצו אחר אמונתו במערב כאשר כתבתי באריכות מענייניו" (שם, ס ע"ב).

20 סדר תפלות. בתחילה ייחד רכב"ם את השם להגהות שערך למחזור ספרדי שראה אור באמסטרדם בשנת תפ"ח.

תאריך כתיבתו נושאו ותכליתו, אך בו רק חלק מהספר – ההגהות על נוסח התפילה.²¹
מכל חיבוריו ראה רכב"ם באותן הגהות את פאר יצירתו, וכלשונו:

החלק הראשון, ראשון שבקדושה כי הוא עיקר ישעי וחפצי להגיה פזמונים בקשות ותחינות הבאים בסידורי תפילות למנהג ספרד, גם בסידורי תפילות חול שבת וי"ט [וימים טובים] וימי הצומות וי"ג [וימים נוראים] ושאר דקדוקים ופירושים ומלות קשות ומנהגים שנהגו קדמונינו.²²

הגהות אלה מבוססות על שלושה עקרונות: המתחייב מכללי הדקדוק, שליטה בתורת השיר ובכלליה ומסורות הקדמונים. לצורך זה הישווה רכב"ם בין נוסח הסידור המודפס לבין נוסח הסידורים הקלסיים: סדר רב עמרם גאון (בדף יח ע"ב), סידור רס"ג (יא ע"א-ע"ב) – שני אלה בדרך כלל מכלי שני – ונוסח התפילות של הרמב"ם.²³ מלבד זאת, הישווה את נוסחאותיו עם אלה המובאות באבודרהם,²⁴ בטור²⁵ ובבית יוסף,²⁶ בסידורי אשכנז (לה ע"א) ורומא (ח ע"ב) ובסידורי הספרדים למיניהם.²⁷ לבד מן השימוש שעשה רכב"ם בסידור התושבים,²⁸ סידור התפילה ששימש את קהילת פאס לפני בוא המגורשים, הוא הזכיר גם נוסחאות ומנהגים אחרים שהתהלכו במקומות רבים במרוקו:

21 העתקתו נשלמה באגאדיר בכ"ו בתמוז התק"ד, והוא מוקדש לר' יצחק שלמה ישורון מאמסטרדם, שעזמו קיים קשרי ידידות ומסחר. החיבור הוזכר לראשונה בשם הגדולים להחיד"א, וילנה תרי"ג, בערכים כליפא בן מלכא (מערכת גדולים, דף מא) וכף נקי (מערכת ספרים, דף כה). ר' אברהם אנקאוה הביא בספרו כרם חמר (כרך ב, דפים סה-סז) דפים אחדים מחיבור זה, שעניינם מנהגי הקריאה בתורה במרוקו. בלוח ("בלוח") כתב סקירה קצרה על החיבור, אך התעלם מתרומותיו לכל הנושאים שהמחבר דן בהם, ומצא עניין מיוחד רק בשרים האישיים שמתארים את תלאות המחבר בנדודיו השונים. לעומתו ציין זעפרני את המחבר כדוגמה למשכיל-משורר במרוקו – ראו: זעפרני, זעפרני, שירה, עמ' 58-60. וראו עוד מלכי רבנו, ערך מו"ה כליפא בן מלכא, דף פ ע"א.

22 מתוך ההקדמה לחיבור.

23 הרמב"ם מובא בכף נקי מאות פעמים ועל פיו הוכרע כל עניין – לדוגמה: "אל עליו קונה ברחמי שמים וארץ. כך היא גירסת כל סדורי ספרד חדשים גם ישנים וכך היא גירסת הרמב"ם בפרק ט' מהלכות תפלה... ומ"מ מדברי הרמב"ם לא נוזו וכמו שנהגו הספרדים דור אחר דור עד שיבוא משיח צדקנו" (יד ע"ב). לדוגמאות נוספות ראו בדפים טז ע"ב, יז ע"א.

24 רכב"ם השתמש באבודרהם בכל עניין הקשור בנוסח התפילה או בפירוש מילותיה, כגון: "המעביר שינה מעיניו יש גורסין חבלי שינה וכך היא גירסת הגמרא ובכל הסדורים אין זה כי אם בברכת ק"ש שעל המטה וכן הוא באבודרהם ופי' הוא ז"ל חבלי שינה חלקי שינה או לשון חבלי יולדה" (ה ע"א). וראו עוד דף ט ע"ב.

25 הטור הובא בעיקר כדי לציין את המקור למנהג אשכנז או כדי להביע תמיהה על הנהגים כמוהו במנהג הספרדים – לדוגמה: "ברוך המקדש שמו ברבים... לא כן גירסת הטור וסידור אשכנז שכל אחד אויל לשיטתיה" (ו ע"ב).

26 על יחסו של רכב"ם לרבי יוסף קארו ראו להלן ובהערה 37.

27 הוא עיין בסידורי ספרד ידועים (כגון בית תפלה ותפלת ישראל), כתבי יד ודפוסים ישנים (לט ע"ב).

28 מחזור לכל השנה למנהג התושבים, כ"י ליידין 94 לא תואר עדיין – ראו אלקיים, הגדה, עמ' 3 ואילך.

בתפילאלת וסביבותיה,²⁹ במראכש ובעמק הסוס (כה ע"ב), בקהל אופראן ודרעא,³⁰ במתא סאלי ובטיטואן (שם, שם). נוסחאות אלה נעלמו וזכרם בא בכף נקי בלבד. בתחום הלשון שאב המחבר את ידיעותיו מבעלי מסורה וכן מן המקורות הבאים:³¹ ספר צחות וספר מאזנים לראב"ע, ספר ההרכבה ושירי הדקדוק לר' אליהו "הבחור", אור תורה לר' מנחם די לונזנו, הליכות שבא לר' שלמה בן אלמולי, מקנה אברהם לר' אברהם די בלמש ולוית חן לר' עמנואל בן יקותיאל,³² ועוד רבים. רכב"ס פנה גם בשאלות לתלמידי חכמים במרוקו ומחוצה לה (ח ע"א) וניצל את שהותם של שד"רים מארץ ישראל כדי לעמוד על עניינים שנתורו לא מחוורים.³³ הוא התייעץ גם עם שליחי ציבור בעלי מסורות מהימנות (כט ע"ב).

ג. מנהג המערב ודעות הפוסקים

הגהותיו של הרב בן מלכא לא נועדו למסור לנו נוסח תפילה שנהגו על פיו במרוקו או במקום אחר, אך יש בהן כדי לשחזר לפחות את קוויו הכלליים. מנהג זה, המכונה בפיו "מנהג המערב" או "מנהג הקדמונים", אינו נדחה מפני פסקי שולחן ערוך; לשון אחר, בהתנגשות בין הוראת ר' יוסף קארו לבין מנהג המערב, ידו של המנהג על העליונה. מנהג נשיאת כפיים מדגים את עליונותו בעיני רכב"ס של מנהג המערב על פסק השולחן ערוך. את ברכת כהנים קיימו במרוקו בתקופה הנידונה רק בתפילת שחרית של שבתות וימים טובים,³⁴ אך בתפילות מוסף נהגו בה רק בימים שנתקיימה בהן חזרת ש"ץ,³⁵ כלומר בימים שעדיין נהגו לשלב את פיוטי העמידה בגוף החזרה. השאלה היא באיזה שלב בירכו הכהנים "אשר קדשנו" וכו': לאחר שהעתיקו את עצמם ממקומותיהם

29 כגון בעניין קריאת ההפטרה ותרומה בחג הפסח: "וכן שמעתי עושין בקהל אופראן וכן קהל דרעא ותאפילאלת וסביבותיה מהמערביים הקדומים" (כה ע"א).

30 רכב"ס מוסר שעדיין בקונטרסים ישנים "מארץ אופראן ומארץ אלכטאואה בארץ דרעא" (לג ע"א). על מקומות אלו (למעט אלכטאואה) ראו הירשברג, במפתחות, ובייחוד חלק א, עמ' 296-297.

31 ספרי המסורה, דהיינו מסורות בן אשר ובן נפתלי, שימשו את רכב"ס בדיוניו בפרקי מקרא שבמסגרת התפילה, כגון הדיון על ניקודה של "ביקרותיך" (תהלים מה, י; כא ע"א). בסוף החלק הרביעי של כף נקי מובאים תשעה עשר פרקי עיון בענייני המסורה.

32 על חיבורי מדקדים אלה ראו אלקיים, ענייני, עמ' 204-205.

33 "את זה מצאתי בסודר לכמה"ר אברהם נסים כהן שליח עיה"ק ירושלים תובב"א שנה ע"ת רצון לפ"ק" (שם, סד ע"א); "שמעתי משליח ירושלים תוב"ב כמ"ר שמואל עובדיה הדס באדר שנת והיש"ר" (בסוף החיבור: "חלק נמושות – ליקוטי בתר ליקוטי"). על שד"רים אלה ראו יערי, עמ' 848-849, 861. רכב"ס אף הכיר "נוסחאות מארץ ישראל" והסתייע בהן בעיקר בהגהות לסדר עבודת יום הכיפורים.

34 נראה שהמנהג לשאת נשיאת כפיים רק בשבתות וימים טובים בלבד נפסק אחרי זמנו של רכב"ס, כפי שעולה מדברי ר' שלום משאש, רבה הראשי לשעבר של יהדות מרוקו – ראו שמש ומגן, ירושלים תשמ"ו, סימן נ, עמ' קכב.

35 על מנהגם של יהודי מרוקו בעניין חזרת הש"ץ בתפילות השונות ראו ביטון, עמ' 51.

ועלו אל הדוכן, כשפניהם אל מול הקהל כהוראתו של מהר"י קארו (שולחן ערוך אורח חיים, סימן קכח), או בעת שפניהם כנגד ההיכל, כמובא ברמב"ם (הלכות תפלה יד, ג) – על כך כתב רכב"ם:

מנהג המערב... שהכהנים מברכין אשר קדשנו וכו' ופניהם נגד ההיכל ואחוריהם נגד העם, ואחר הברכה מחזירין פניהם נגד הקהל ומתחילין יברכך, ואח"כ הש"ץ מקרא אותם ה' והם עונים ה'... ודבר זה שהברכה נגד ההיכל הוא הפך הש"ע א"ח סימן קכ"ח והיא סברת הטור³⁶... וכבר הרעיש את כל המערב חכם כהן אשכנזי קורא תגר אמאי לא עבדתו כפסק הש"ע [השולחן ערוך], ולא שוה לו מפני שהמערבים ההולכים בעקבות רבן הוא הרמב"ם ז"ל שכן כתב בה'לכות] נ"כ [נשיאות כפיים] פ"ד לברך כלפי ההיכל והוא מנהג הספרדים (יא ע"ב).

אפשר שאותו "חכם כהן אשכנזי" לא השכיל לדעת שפסקיו של ר"י קארו נתקלו בהתנגדות לא מבוטלת.³⁷

רכב"ם היה בעל ידיעות רחבות בספרות הקבלה, ואף על פי כן דחה כל שינוי העומד בסתירה למנהג המערב, גם אם שינוי זה נתלה באר"י ויסודו בספרות זוהרה.³⁸ כך, למשל, הגיב למנהג אמירת הוידוי לפני נפילת אפיים בשחרית ובמנחה, שהחל להתפשט במרוקו בעקבות כוונות האר"י, ושמצדדיו מצאו לו יסוד בספר זוהרה (יב ע"ב). כמו כן נהג רכב"ם בכבוד בספר "חמדת ימים",³⁹ ובכל זאת לא נשא לו פנים על שנהג יחס של זלוול בפיוטי הספרדים ותבע לעוקרם מתחנותיהם הליטורגיות ולהעבירם לאחור התפילה (לו ע"ב-לו ע"א). הרקע לתביעה של בעל הספר חמדת הימים היה המלצתו של ר"י קארו (שולחן ערוך אורח חיים, סימן סח סעיף א) שלא לומר פיוטים במסגרת

36 טור אורח חיים, סימן קכח.

37 על הקשיים בהעמדת מרן כפוסק לכול ראו: פאעור; טולידאנו. וכך מסכם ר' שלום משאש את מנהג חכמי מרוקו בפסקי מרן: "ואף דקי"ל לפסוק כדעת מרן ז"ל מ"מ אפשר דמנהג זה הוא עתיק וא"א לכפות נגד המנהג אף אם הוא כנגד מרן, ובפרט אם יש להם על מה שיסמוכו" – ראו תבואות שמש, ירושלים תשל"ט, חלק אורח חיים, סימן סז, עמ' קפה. עד כמה לא השתרש השולחן ערוך בקהילות מרוקו יעיד העניין הבא: "יש מפטירין [מנחה ביום תענית] דרשו ה' בהמצאו [ישעיה נה, ו] עפ"י ש"ע א"ח סימן תכח ח, וכן התחלנו לנהוג, ואח"כ נשתקע הדבר כי לא היה מורגל מקודם (כט ע"ב). בדרך זו דחה רכב"ם גם את המלצתו של ר"י קארו שלא לקדש על היין בערב שבתות וימים טובים בבית הכנסת (טו ע"א).

38 בכתובת מצבת קבורתו שבאגאדיר הוא מכונה "המקובל האלהי".

39 השימוש הרחב שעשה המחבר בחמדת ימים דומה בהיקפו לשימושו באבודרהם, בטור ובשולחן ערוך. יש לפקפק בקביעתו של מנור (מנור, עמ' 63-64) שר' אברהם אלנקאר, ר' שלום בוזגלו, ואחרים, לא יכלו לחשוף את מגמתו השבתאית של הספר. רכב"ם השתלח בשבתאות ובספיחיה פעמים אחדות בכף נקי, כך שלא היה מסתיר את מגמתו בשל אהדה לשבתאות, ואין להניח שלא היה מסוגל לחשוף את הזיוף, שהרי כך עשה במקרים אחרים: הוא פקפק אם פיוט העקדה "אני מזכיר היום חסדי אבותי" (דוידזון, א, 6742) המיוחס לרמב"ם אכן שלו הוא (כף נקי, מג ע"ב); ערער על ייחוסו וזמנו של הקליר (שם, לו ע"ב); ושלל את ייחוסו של רש"י לפירוש דברי הימים (עה ע"ב).

ברכות קריאת שמע ובמקומות אחרים בתפילה שיש בהם משום הפסק, שיסודה בכוונות האר"י.⁴⁰

אם רכב"ם הגן על מנהג המערב בפני השתלטות פסקי השולחן ערוך ודחה את התפשטות קבלת האר"י ובית מדרשו, קל וחומר שהדף את "החדשים מקרוב באו",⁴¹ שמפניהם הוהיר חזור והוהר. במשפט "ברוך מרחם על הבריות" שב"ברוך שאמר" היו שביקשו לקיים את הצורה "בְּרִית" במקום "בְּרִית"; עליהם הוהיר רכב"ם: "ואל תחוש לסידורי הספרדים מחדש ומקרוב באו כי מדפיסיהם אשכנזיים הולכים ומבליעים הגהות עפ"י סידוריהם" (ח ע"ב).⁴² עמדה דומה נקט בעניין אמירת "אבינו מלכנו": "לא נמצא במחזורים ספרדים ישנים ובכל ארצות המערב לא היו נוהגין לאמרו כי אם קצת מקומות מחדש שלמדו מאנשי פראנקייה ולא נזכר בהרמב"ם כי אם בספרי הפוסקים הדרים באיטליאה ואשכנז" (שם, לו ע"א).⁴³

רק לעתים רחוקות דחה רכב"ם את מנהג המערב – כשהמנהג עמד בסתירה חמורה לפסקי הרמב"ם וכשסבר שהמנהג יסודו בהשפעות זרות – ואף על פי כן לא מיהר לעוקרו. בהלכות חנוכה (פרק ג, הלכה ג) כתב הרמב"ם: "אבל בראשי חדשים קריאת ההלל מנהג ואינו מצוה, ומנהג זה בציבור, לפיכך קוראין בדילוג ואין מברכין עליו, שאין מברכין על המנהג". רוב בני מרוקו נהגו בניגוד להלכה זו, שהובאה גם בשולחן ערוך (אורח חיים, סימן תכב סעיף ב), ובירכו על ה"הלל" לפניו ולאחריו,⁴⁴ ורכב"ם הותיר מנהג זה על כנו אף שדעתו לא היתה נוחה ממנו (יט ע"ב).

מנהג קדום אחר שהתקיים בקהילות אחדות במרוקו ועורר את תמיהתו של רכב"ם קשור במזמור הפותח את תפילות ערבית של חג הסוכות. מנהג בני מרוקו היה לפתוח במזמור מ"ב (כ"איל תערג על אפיקי מים" וכו'), אך בזמנו של רכב"ם פתחו בתהלים ע"ו ("נודע ביהודה אלהים" וכו'), כמוזכר במסכת סופרים⁴⁵ – רכב"ם דחה מנהג קדום זה משום שסבר שהוא הגיע למרוקו בהשפעת איטליה (כא ע"ב). ועוד בכגון דא: רכב"ם בירך על ביטולו – בלחץ הפוסקים⁴⁶ – של המנהג הקדום להוסיף בתפילת שחרית של שלוש השבתות שלפני ט' באב, הידועות כ"תלתא דפורענותא", את פיוטי ה"רשות" ל"ברוך שאמר", ל"נשמת" ול"ברכו", כל שבת והרשויות המיוחדות לה (לא ע"א).

40 ראו א' חון, השירה העברית בצפון אפריקה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 35. גם חכמים בימי הביניים הביעו הסתייגויות מן הפיוט הקדום, כגון ראב"ע בפירושו לקהלת ה, א. על דעתו של הרמב"ם ראו להלן, הערה 47. על ההתנגדות לפיוט בימי הביניים ראו גם במאמרו של מ"ע פרידמן בחוברת זו.

41 רכב"ם משתמש גם בכינויים אחרים, כגון הבאים: "קצת חכמים ובעלי קבלה מתחכמים על ההמון (ו ע"א); "נבונים בעיניהם" (כה ע"ב).

42 על סוגיה זו ראו אלקיים, ענייני, עמ' 203.

43 על דעות הפוסקים בעניין זה וההחילוקים ביניהם ראו גליס, סימן יח, עמ' קעב.

44 הם המשיכו לקיימו עד עלותם ארצה (ועד בכלל). פסיקתו של הרב עובדיה יוסף בנידון, האוסרת את הברכה הן ביחיד והן בציבור, היא שהביאה לשינוי מנהג בני מרוקו בארץ (יחזו דעת, ד, סימן לא).

45 מנהג זה נמצא גם במנהגי חלב ורומניה ובכמה כתבי יד של הגניזה – ראו פליישר, תפילה, עמ' 171.

46 החיד"א במחזיק ברכה סימן תקנא.

הבאנו מעט מהרבה דוגמאות המבדילות את מנהג המערב הקדום ממנהג בני מרוקו כיום. מקורם של רוב ההבדלים האלה ואחרים בדברי הרמב"ם; שאר המקורות שנוקק להם רכב"ם (כגון אבודרהם, ארבעה טורים, בית יוסף ושולחן ערוך, האר"י וחמדת ימים) שימשו לו כתנא דמסייע לאישוש מנהג שאין לו מקור ברמב"ם. עם זאת, רכב"ם נהג "מנהג המערב" בפרטים רבים בניגוד גמור להוראות הרמב"ם, כגון בוויכוח על ברכת הלל בראש חודש ובחולו של מועד, שבני מרוקו נהגו בו. מנהג המערב גם לא אימץ את הסתייגותו של הרמב"ם מן הפיוט,⁴⁷ אלא עיטר את תפילות החובה (למעט ה"יוצרא"), את פסוקי דזמרה ("זמירות"), ואף את ברכות השחר,⁴⁸ בימים מצוינים במערכת פיוטים.⁴⁹

ד. עקבות סידור רס"ג במנהג מערב

לעתים קשה להצביע על מקור היניקה הישיר ששימש את מנהג המערב, כגון אמירת "במה מדליקין" במסגרת תפילת ערבית של שבת. רכב"ם מתעד שלושה מנהגים שונים: "במה מדליקין כך מנהגנו לאומרו אחר מזמור לדוד הבו לה' בני אלים [תהלים כט] ולא כמו שנהגו קצת שאין אומרים אותו עד לאחר עמידה ותתקבל כמנהג אשכנז, וכמו שראיתי נוהגין בב"ה [בית הכנסת] של קהל תושבי פאס. ואחרים הנהיגו שלא לאמרו כלל" (יד ע"ב). המנהג הראשון הוא מנהג ספרד בכל מקום;⁵⁰ המנהג השני הוא, כפי הנראה, שריד ממסורת רב עמרם, שהביאו מיד לאחר הקידוש על היין בבית הכנסת;⁵¹ ואילו המנהג השלישי, כלומר אי-אמירת הפרק, אפשר שהוא בהשפעת הרמב"ם ואפשר בהשפעת רס"ג – בשניהם אינו מוזכר.

התחקות אחר עקבותיו של סידור רס"ג במנהג המערב מעלה שעקבות אלו ניכרים היטב – פעמים ששמו של רס"ג מוזכר במפורש, פעמים בסתם ופעמים בשינויים קלים.

47 הרמב"ם ראה בפיוט לכל היותר "הוספה" לתפילה, וחשש שמא הפיוט והניגון הנלווה אליו יוציאו את המתפלל מן הכוונה הרצויה ויביאו אותו לידי שיחה בטלה. על יחסו של הרמב"ם לפיוט ראו: שירמן, הרמב"ם; שירמן תולדות, עמ' 279 ואילך. השווו בלידשטיין, המגלה פנים אחרות ומגוונות ביחסו של הרמב"ם לפיוט, ובעיקר על הגמישות שגילה הרמב"ם בתשובותיו בנידון לשוליו.

48 ראו אלקיים, סדר פסח, עמ' 14.
49 פיוטי "עמידה" נהגו עדיין בימי רכב"ם לא רק בימים נוראים אלא אף בימי תענית, וכך גם פיוטי הגשם והטל (כד ע"א). הפיוט במרוקו היה תופעה דתית וחברתית והתקיים מאות שנים לפני הרמב"ם. סקירת הפיוטים הכלולים באהבת הקדמונים מעלה פייטנים מאסכולות שונות: פיוטים מן הקליר ומרס"ג, מרב האי גאון ומר' יוסף בן אביתור, מר"י בן גיאת ומרשב"ג, מריה"ל, מרמב"ע ופייטנים רבים אחרים – ראו אלקיים, לשונו, עמ' 98-99; על מסורת הפיוט שבמחזור פאס ראו אלקיים, הגדה, עמ' 4.

50 כפי שעולה מדברי ר"י קארו בבית יוסף, אורח חיים סימן ער: "ויותר נכון לאמרו [במה מדליקין] קודם כמנהג בני ספרד".

51 "ולאחר שמקדשין בביהכניס אומרים פרק ממסכת שבת, וזהו הפרק במה מדליקין" – סדר רע"ג, עמ' סה. על המקור להבדלים באמירת "במה מדליקין" ראו וידר, ברכה, ובייחוד עמ' קצו-רג.

ביטוי ליניקה מסידור רס"ג בא בפתח ההגהות לתפילת שחרית: "הסדר שנהגו זקני המערב העומדים באשמורת...⁵² ואח"כ תפלת השחר לרבנו סעדיה גאון ז"ל שהיא ירמ"א וא"א [יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואלהי אבותינו] שתניח לנו מכל מגורותינו" (ד ע"ב) – תפילה זו היא מתוך הבקשה הראשונה של רס"ג.⁵³

הזיקה לסיידור רס"ג עולה גם מדברי רכב"ם על ברכת "השכיבנו" למוצאי שבת: "כתוב בסיידורים קודם יראו עינינו יוצר [צ"ל: מלך] בראשית⁵⁴ וכו' אבל מנהגינו לומר במקום זה לך נפאר אל מלך מושל בכל כי אתה הבדלת בין קודש לחול ובין אור לחושך ובין יום השביעי לששת ימי המעשה יראו עינינו וכו'" (יט ע"א). עיקרו של מנהג זה בסיידור רס"ג, תפלות מוצאי שבת (עמ' קכד): "לך נפאר אל מלך מושל בכל כי אתה הבדלת בין קודש לחול ב' אתה ה' מלך אל חי...".

עקבי סידור רס"ג במנהג המערב ניכרים גם בתפילות חג הפסח ומנהגי ליל הסדר. רכב"ם התלונן על המנהג "שעושים בני ארצותינו שלוקחים הגדות קונטרסים לחנך לנערים, שיש בהם קצת שינויים מסדר מנהג הספרדים שנדפסו על סדר האשכנזים ואינם יודעים להבדיל בין גרסא לגרסא" (כד ע"ב); אולם כאן הוא גילה טפח וכיסה טפחיים, שכן לא הביא אלא שינויים ספורים לדוגמה.⁵⁵ לעומת זאת, במחזור פאס⁵⁶ מובאים שינויים רבים בסדר ההגדה, שהבולט בהם הוא הקידוש "אשר קידשנו מכל עם תרומה הבדילנו מכל גוי" – זו אחת משלוש התוספות שהתיר רס"ג להוסיף (סיידור רס"ג, עמ' קמא).

על פי כף נקי, ספירת העומר נאמרת בעברית ולא בארמית כפי רס"ג, אך היא כוללת תוספת מיוחדת המצויה רק בסיידור רס"ג (עמ' קנד): "וכשהגיע לליל ה' בסיון אומרים ימאי ארבעין ותשעה יומי דעומרא דהון שבעה שבועי שלמי". להלן הנוסח בכף נקי:

ועתה באתי לדבר למה שראיתי נוהגים בארצות המערב מראכש וערי סוס וסביבותיהם בברכת העומר בלילה אחרונה כשופרין אומרים היום מט לעומר שהם שבעה שבועות תמימות. ולא כן קצת ארצות מהמערב כמו פאס והנמשכים אחריהם שאין אומרים תמימות (כה ע"ב).

נקל להבין את הפיצול בקהילות מרוקו המודגש כאן. קהילות מראכש וערי הדרום, שלא התערבו בהם המגורשים אלא במידה קטנה, שמרו אמונים למסורת אבותיהם והקפידו על נוסח תפילותיהם,⁵⁷ ואילו קהילת פאס והנמשכים אחריה, שנתונים היו להשפעות

52 כאן הביא רכב"ם רשימה של פסוקים ובקשות, השונה בפרטים רבים מן הידוע לנו היום.

53 "יהי רצון... שתנהג עמנו במדת הרחמים כל ימי חיינו ותניח לנו ממגורתנו..." – סידור רס"ג, עמ' סא.

54 "מלך בראשית מאז נקראת ועל כל מעשיך אתה תמלוך" – מתוך סדר תפלות, קמה ע"ב.

55 תפילות חג הפסח ומנהגי ליל הסדר אינם מוזכרים באהבת הקדמונים.

56 אלקיים, הגדה, עמ' 3 ואילך.

57 במאה הט"ז נמצאו במראכש מגורשים רבים וגם אנוסים נהרו אליה – ראו הירשברג, עמ' 316 – אולם השפעתם על התושבים היתה מועטה ביותר, כיוון שהמגורשים הם שדאגו לשמור על מסורת

המגורשים מאז שנת רנ"ב (ואולי עוד לפני כן), אימצו את נוסח הספרדים, כדרך שעשו בשאר המנהגים.⁵⁸

ה. סיכום

העיון ב"כף נקי" לרכב"ם מצביע בבירור על המאבקים שבפניהם עמד נוסח התפילה הקדום שלבני מרוקו. כאמור, עיקרו של נוסח זה בנוסח התפילה המובא במשנה תורה להרמב"ם, אך הוא נשען על נוסח רס"ג. פסיקתו של ר"י קארו מחד גיסא, התפשטותם של מנהגי האר"י ובית מדרשו והנוהים אחריהם מאידך גיסא, וכן חדירתו של נוסח התפילה של הספרדים ולחץ סידורי הדפוס, כמו ביקשו לטשטש את ייחודו של מנהג המערב ולערער את מעמדו, אך רכב"ם עמד בפרץ נגד השפעות אלו. אלמלא הקפדתו של רכב"ם על הכלל שהוא עצמו טבע "דאין לזווג מדברי הקדמונים והמשנה ידו על התחמונה" (ו ע"א ועוד), כלל העובר כחוט השני בהגותו לסידור, לא היו נשמרים מנהגי תפילה רבים, שבני מרוקו עדיין אוחזים בהם, בניגוד לשאר ה"ספרדים".⁵⁹

מגן ביחודת ישראל

מיוחדת, כדי שלא ייטעו בקרב המקומיים. לצורך זה הם הקימו בית כנסת נפרד, בית הכנסת דלעגמא – ראו בנטוב, עמ' 91.

58 הבחנה זו בין מנהגי מראכש וסביבותיה לבין מנהגי המגורשים והנוהים אחריהם חוזרת ונשנית בדברי רכב"ם בעניינים רבים נוספים, כגון בעניין סדר הצהיר, סדר הכולל שבחי פסח בפיט, במקרא ובתרגום, ומהווה חלק בלתי נפרד מקריאת התורה; סדר זה יסודו, לפי רכב"ם, בתקופת הגאונים (כה ע"א). על המאבקים החברתיים והדתיים בין חכמי המגורשים לבין חכמי התושבים בדור הסמוך לגירוש ראו עץ חיים, עמ' 15 ואילך; על ההתרופפות של קהל התושבים בפאס מן המאה ה־17 ואילך ראו בנטוב; על השתלטות המגורשים על קהילת מכנאס ראו לוי.

59 ראו דוגמאות לעיל בהערות 3 ו־7.

קיצורים ביבליוגרפיים

אלבוגן
אלקיים, הגדה
אלקיים, לשונו
אלקיים, סדר פסח
אלקיים, ענייני
ביטון
בלוך
בלידשטיין
בנטוב
ברנשטיין
גולדשמידט
ברלינר
גליס
דוידזון
דוידזון, סיציליה
הירשברג
וידר, ברכה
זעפני
זעפני, יהודי
זעפני, שירה
חגי
טוב, סידור
טוב, עיונים
טולידאנו
יערי
לוי

י"מ אלבוגן, התפילה בישראל בהתפתחותה ההיסטורית, תל אביב תשל"ב.
ש' אלקיים, הגדה דלילי פסחא, מתוך מחזור פאס, כ"י ליידין 94, יוצא לאור עם
מבוא והערות בידי ש' אלקיים, כפר מימון תשנ"ח.
—, לשונו של הפיוט העברי במרוקו במאות ה"ח-כ, דיסרטציה, אוניברסיטת
בראילן תשנ"א.
—, סדר פסח – תפלות החג, הגדה של פסח, צהיר – מתוך מחזור פאס, כ"י ירל
לראשונה עפ"י כתב יד יחיד, עם מבוא, שינוי נוסח, ביאורים והערות בידי
ש' אלקיים, נתיבות תשנ"ט.
—, "ענייני לשון בהגהות הסידור לר' כליפא בן מלאכ", דברי הקונגרס העולמי
האחד-עשר למדעי היהדות, חטיבה ד, כרך ראשון, ירושלים תשנ"ד, עמ'
208-201.
א' ביטון, נתיבות המערב, ירושלים תשנ"ח.
I. Bloch, "Kalifa Ben Malka", *Revue des Etudes Juives* 19 (1889),
pp. 114-116.
י' בלידשטיין, התפלה במשנתו ההלכתית של הרמב"ם, ירושלים תשנ"ד.
ח' בנטוב, "קהל התושבים בפאס מן המאה ה"ז ואילך", ממזרח וממערב ה
(תשמ"ו), עמ' 79-108.
ש' ברנשטיין, "מחזור טריפולי, פייטניו ופיוטיו", סיני יט (תש"ו), עמ' צט-קד,
רח-ריז, שיג-שלו; כ (תש"ז), עמ' סח-עו.
ד' גולדשמידט, סדר רב עמרם גאון, ירושלים תשל"ב.
ברלינר, "הערות על הסידור", כתבים נבחרים, א, ירושלים תש"ה.
י' גליס, מנהגי ארץ ישראל, ירושלים תשנ"ד.
י' דוידזון, אוצר השירה והפיוט, א-ד, ניוארק תרפ"ה-תרצ"ג.
—, "חזונים כמנהג המערביים שנתגוררו בסיציליה", ספר זכרון לכבוד הד"ר
שמואל אברהם חתונסקי, בעריכת ד' סימזון ואחרים, ורשה תרפ"ז, עמ' ס-עז.
ח"ז הירשברג, תולדות היהודים באפריקה הצפונית, א-ב, ירושלים תשכ"ה.
נ' וידר, "ברכה בלתי ידועה על קריאת פרק 'במה מדליקין מתוך הגניזה', סיני
פב (תשל"ח), עמ' קצז-רכא (=התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב, ירושלים
תשנ"ח, א, עמ' 323-351).
H. Zafrani, "Homme d'affaires juif du Maroc meridional des XVII-XVIII
siècles, Rabbi Khelifa Ben Malka – Un Lettre", *Etudes d'histoire et de
pensée juives in hommage à George Vajda*, ed. G. Nahon & C. Touati,
Louvain 1980, pp. 397-405.
—, *Pedagogie juive en Terre d' Islam*, Paris 1969.
ח' זעפני, השירה העברית במרוקו, ירושלים תשמ"ה.
ש' חגי, סדור רבנו שלמה רבי נתן זצ"ל, ירושלים תשנ"ה.
Y. Tobi, "The Siddur of Rabbi Shelomo ben Nathan of Sijilmassa—
A Preliminary Study", *Communautés juives des marges sahariennes du
Maghreb*, ed. M. Abitbol, Jerusalem 1982, pp. 405-407.
י' טובי, "סידורו של ר' שלמה בן נתן מסג'למסה – עיונים ראשונים", יד להימן,
מכון הברמן למחקרי ספרות, לוד תשמ"מ, עמ' 345-360.
ר"מ טולידאנו, "מתי ובאילו מקומות נתקבל הש"ע להלכה פסוקה", סיני מד
(תשי"ט), עמ' כו-ל.
א' יערי, שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשי"ח.
ג' לוי, "השפעת מגורשי ספרד על קהילת מכנאס", מיכאל ט (תשמ"ה), עמ'
קסג-קע.

- מלכי רבנן
מנור
סדר תפלות
סידור רס"ג
סדר רע"ג
עץ חיים
פאעור
- ר' יוסף בן נאיים, מלכי רבנן, ירושלים תשל"א.
ד' מנור, קבלה ומוסר במרוקו – דרכו של ר' יעקב אביחצירה, ירושלים תשמ"ב.
סדר תפלות, דפוס רפאל חזקיה עטיאש, אמשטרדם תפ"ח.
סדור רב סעדיה גאון, מהדורת י' דודון, ש' אסף, י' יואל, ירושלים תש"א.
סדר רב עמרם גאון, מהדורת ד' גולדשמידט, ירושלים תשל"ב.
עץ חיים לרבי חיים גאגין, ההדיר מ' עמאר, רמת גן תשמ"ז.
י' פאעור הלוי, "יחס חכמי הספרדים לסמכות מרן כפוסק", סיני נט (תשכ"ו),
עמ' קנט-קסו.
- ע' פליישר, תפילה ומנהגי תפילה ארץ-ישראליים בתקופת הגניזה, ירושלים
תשמ"ח.
- ש' צוקר וא' ווסט, "מוצאו המזרחי של סידור ר' שלמה בר' נתן וייחוסו המוטעה
לצפון אפריקה", קרית ספר סד (תשנ"ב-תשנ"ג), עמ' 746-737.
- M. Steinschneider, *Die Arabische literatur der Juden*, Frankfurt 1902.
מ' שטיינשניידר, "אגרת ו, על דבר סידור של ר' שלמה בר נתן אלסגלמאסי",
כרם חמד ט (תרט"ז), עמ' 38-40.
- ח' שירמן, "הרמב"ם והשירה העברית", מאזנים ג (תרצ"ה), עמ' 433-436.
—, תולדות השירה העברית בספרד הנוצרית ובדרום צרפת, עדן והשלים
ע' פליישר, ירושלים תשנ"ז.
- מ"ח שמלצר, "מחזור בלתי נודע' וספר שפתי רננות", ארשת ה (תשל"ב),
עמ' 130-125.
- ר' תורג'מן, מסורת הלשון של התפילות בסידור "תפילת החדש", עבודה לקבלת
התואר מוסמך, אוניברסיטת בראילן תשמ"ד.
- שטיינשניידר,
הספרות הערבית
שטיינשניידר, כרם חמד
שירמן, הרמב"ם
שירמן, תולדות
שמלצר
תורג'מן

הפיוט "אל אדון" בשפות שונות מתוך סידורי תפילה בספריית מכון ברצבי

①

שחרית של שבת
למשיח • ומאן יסכהדך מוניתנא פי יום קיימאת
למיייתך :
איכה סייך ערא נמיע אצנאעא • מבארך
ומבארך פי פום כל נשמא : תכבירו
וחסתנו מעמאר אדניא • לעקל ולפאהמא
מדאירין אילו אלמתכבר עלא מלאייכת אלקודש
ומבהאנ בלווקאר ערא אלמרכבאא (א' ע"ט)
אזכא (ומסקיט) ותשנים לקודאם כרסיה • לפצל
ורחמאת מליאן ווקרו • מלאח אצייאת אלאדי
כלאק אילהנא • צוורחום בעקל כלפאהמא
ובלפטנאת אלנהד ולגברווא נעל פיהום ליכינו
חאכמין פי ווצט אדניא • מעמרין אגור ומכארינן
סריק מוייאן נורחום פי גמיע אדניא : פארחין
פי כרונהום מסנסקין פי דלורחום : עאמין
כדהיבא נרץ מאלכהום • פיכרא ודוקר יוערו
ראסמו אצהיל ותרנין לדוכראן צלטנתו : נאדא
לסמש ושרק אצוו • נצאר וצוואב תצוירדת
דנמרא • תשביח יעטיו אילו נמיע נייש אסמא •
תפכראנייא ותכבראניא למלאייכאת וולוואליב
ומלאייכאת לקודש :

שחרית של שבת
לימות המשיח ומי דומה לך מושיענו
לתחית המתים :
אל אדון על כל המעשים • ברוך
ומבואר כפי כל נשמה נדרו וטובו
מלא עולם • דעת ותבונה סוככים
אותו : המתנאה על חיות הקדש
ונהדר בכבוד על המרכבה : זכות
ומישור לפני כסאו • חסד ורחמים מלא
כבודו : טובים מאורות שבראם
אלהינו יצדם ברעת כבינה ובהשכל
פה ונבונה נתן בהם • דהיות מושלים
בקרב תבל : מלאים זיו ומפיקים נזנה
נאה זיום בכד העולם : ישמחים
בצאתם ששים בכואם • עושים באימה
רצון קונם : פאר וכבוד נתנים לישמו •
צהלה ורנה לזכר מלכותו : קרא
לישמש ויורה אור • ראה והתקין צורת
הלבנה : שבת יתנו לו כל צבא
מרום • תפארת ונדורה ישרפים
ואופנים וחיות הקדש :

②

اللّٰه سيّد كل الاعمال . مبارك هو . ويبارك فم كل نعمة : عظّمته وجوده ملاء
العالم . المعرفة والفهم يحطانه : المتناظم فوق الخلقوات القدسة . الموشح بالجد على
للوّكب السايدي : الطهارة والاستقامة امام عرشه . الرأفة والرّحمة ملاء ما بحجده :
حسنة هي الثبرات التي خلقها الهنا . قد صورها بمرفة وقهم ورزاة : اعطاهما القوة
والجيروت لتتسلط في الدنيا . ملائنة بالهاء وساطعة لمانا : روحها جيل في كل العالم .
تفرح بشروقتها وتسر بفروها : تعمل بخشوع رضى سيدها . جلالاً ومجداً تغطي
لاسه . ايتهاجاً وترغماً لذكر ملكوته : نادى الشمس فاشرق التور . نظر ورتب صورة
القدر : جميع جنود السماء يسبحونه . السرافيم والواتيم والخلقوات القدسة قدمون
له جلالاً وعظمة .

③

אין כדאוינדי כה אקא אסת בר נמיע כלאיק אפרין
אסת ומתבארך דר דהאן תמאס זיחראת : בררגוארי
או וניכויי או פד אסת תמאס עאסם. כמאל ומערפת
אהאמה דארנד שוכת אורא : אנך מעלל אסת בר
חיות קדיסי. ובא שכוה אסת באהתראם בר עאלם
סרכבה : למאפת ועדאלת אסת דר חסור כרסי
או. אחסאן ומרחמת פד אסת עזתי או : ניכו אנד
נייר (כב)

④

אל דיין סינייך קוצרי עודאס לאס איזאס. זינדיגו איל אי זינדיגו אין
 זוקה די עידה אלמה. די קו גראנדזה אי די קו זיין קי איזגו איל וונדו:
 קאציר אי אינטינדיקסיאה רודיאנטיס אה איל. איל אינאלטיסיינסי קוצרי
 חיות די לה סאנטידאד. אי אצורונחוגוארו קון אונרה קוצרי לה קאצלאייאדורה:
 זוח. אי דיריגידאד דילאנטרי קו סייאה. מירקיד אי פיאדאדיס אינביניינטו
 די קו אונרה. זואינס לחיריינס קי לוס קריאו נואיסטרו דיין. לוס פורנו קון
 קאציר קון אינטינדיקסיאה אי קון אינטינדי. פואירקה אי באראגאניאה דיין אין
 ליינס: פור קיאר פודיסטאנטיס אינטינדי וונדו. יינס די רילוסטרו אי קאקאנטיס
 קלארידאד. אירנוחורה קו רילוסטרו אין עורו. איל וונדו. אליגריס אין קו קאליר
 נחוס אין קו זיני. אזינטיס קון גיידו צילונטאד די קו קריאדור. איננוחרה אי
 אונרה דאנטיס אה קו וונדו. גחו אי קאנטאר אה ניינבראסיין די קו ריינו. ייאנו
 אה אי קול אי איסקלאריסיין לח. צידו אי אורדינו פורנוה די לה לונה.
 אלנאחסיין דאנטיס אה איל עורו פונקארדו די אלטוכה: אירנוחורה אי
 גראנדזה. אכזיליס אי אופניס אי חיות די לה סאנטידאד:

⑤

Ὁ Θεός εἶναι ὁ Κύριος ὅλων τῶν δημιουργημάτων, εὐλογο-
 τός καί αἰνετός ἐκ τοῦ στόματος παντός ἐμπύχου. Τό μεγα-
 λείον Του καί ἡ ἀγαθότης Του πληροῦν τόν κόσμον· γνῶσις καί
 σοφία περικλείουν Αὐτόν. Ὑψοῦται ὑπεράνω τῶν ἰερῶν ὄν-
 των,

⑥

Bog je gospodar svega stvorenoga,
 blagosloven i blagosiljan od svega što diše.
 Njegova veličina i dobrota napunja svijet,
 sveznanje i razumijevanje Ga opkoljuju.
 Uzvisivan je od anđela Svojih i veličan na
 nebeskom prijestolu Svome. Čistoća i prav-
 da su pred prijestoljem Njegovim, ljubav
 i milosrđe pred Njegovim Veličanstvom.
 Krasna su svijetla što nam ih je Bog stvo-
 rio, napravio ih je s razumom i mudrošću.

(1) נוסח הפיוט בעברית ובערבית יהודית, ספר תפלה בכל לשון, ליוורנו התרמ"ג; (2) תרגום לערבית, סידור פרח; מצרים [תרע"ז]; (3) תרגום לפרסית יהודית (התחלה), עולת שבת, ירושלים תשל"ו; (4) תרגום ללדינו, סדר תפלת כל פה, וינה [תרנ"א]; (5) תרגום ליוונית (התחלה), סדר שערי תפלה, תל אביב תשל"ד; (6) תרגום לקרואטית (התחלה), סדר רנה ותפלה, זאגרב 5698